

Idät, ideat ja miten ne manifestoidaan

Kansainvälinen ja poikkitieteellinen seminaari *Eastern Manifestations of Western Ideas – or Vice Versa? The Case of Russia and the Balkans* kokosi Helsinkiin joukon Venäjän ja Itä-Euroopan tutkijoita kolmeksi päiväksi esitelmöimään ja verkostoitumaan. Helsingin yliopiston Metsätalolla 20.-22. elokuuta 2008 pidetyn seminaarin järjesti tutkimusprojekti *Cultural Europe Beyond the EU*, jota koordinoivat Juhani Nuorluoto ja Maija Könönen. Seminaaria organisoimassa olivat myös projektin muut tutkijat valtiotieteilijä Krista Berglund, kirjallisuudentutkija Ulla Hakanen sekä kielitieteilijä Merja Salo.

Heti aloitusaamuna seminaari ylennettiin Juhani Nuorluodon tervetuliaispuheenvuoron yhteydessä yksimielisesti konferenssiksi, sillä osallistujien määrä ylitti järjestäjien odotukset moninkertaisesti. Kolmen päivän aikana kuultiin 27 esitelmää seitsemästä eri maasta, yhteensä 14 eri yliopiston edustajien pitämänä. Kutsuvieraina esiintyi viisi ulkomaista pääpuhujaa, joiden teemoihin löyhästi liitetynä esiintyi yhteensä 22 väitellyttä tai väitöskirjaansa vasta valmistelevaa tutkijaa. Oppiaineiden kirjo osoitti, kuinka monesta eri näkökulmasta itää ja sen alueella esiintyvien ideoiden kulkua ja kehitystä voi tarkastella.

Kaikkia konferenssin tieteenaloja yhdisti tutkimuskohteen lisäksi monijakoinen suhde uuteen teknologiaan. Alati kehittyvässä yhteiskunnassa uusi esitystekniikka on haaste, johon eri koulukuntien tutkijat vastaavat eri strategioin. Hienosta powerpointista ei ole mitään hyötyä, jos videotyppi ei toimikaan, ja sormi saa korvata laserin, jos osoitin ei mene päälle

ja jotenkin kartalle olisi viitattava. Myös piirtoheitin on äänekäs ja optista hallintaa vaativa esityksen apuväline. Turvallisimmilla vesillä liikkuvatkin ne esitelmöijät, jotka tyytyivät lukemaan esityksensä paperista. Tekniset haasteet ja koomiset tilanteet toimivat hyvänä oppituntina aloittelevalle esitelmöijälle esimerkiksi siitä, että esitysmateriaalista on aina hyvä olla paperikopiot yleisölle jaettavaksi. Toinen poikkitieteellinen yhdistävä piirre oli se, miten vaikeaa on pysyä annetussa ajassa, kun oma aihe on mitä mielenkiintoisin.

Nupit kaakkoon

Perinteisestä marssijärjestyksestä poiketen suurinta ja valovoimaisinta huomiota konferenssissa sai osakseen kaakkois-Eurooppa eli Balkanin niemimaa. *Keynote*-puhujista suurin osa oli tämän alueen erityistuntijoita. Ensimmäisen aamun käynnisti professori Ronelle Alexander (Berkeley, Kalifornia) puheen kulttuuri-identiteetistä, joka käsitteenä on neutraalimpi ja keveämpi painolastiltaan kuin etninen identiteetti. Identiteetti muodostuu sisäkkäisistä kerroksista, joista suppeimman (*local*) ja laajimman (*global*) väliin mahtuu kokonainen kirjo eriaisteisia paikallisia, alueellisia ja kansallisia identiteettejä, jotka limittyvät ja vaihtelevat merkitykseltään. Esimerkiksi Balkanin maista kroatialaisilla on hyvinkin vahva kansallisen identiteetin tunne, kun taas muilla kansallista kapeampi alueellinen identiteetti on usein muodostunut vahvemmaksi. Kipuristeeksi identiteetit ja niiden määrittäminen ärtyi siksi, että niitä pyrittiin manipuloimaan

ulkoapäin valjastaen ne jopa sotakoneiston käyttöön. Nykyinen kehitys viittaa kuitenkin siihen, että entisen Jugoslavian alueella on alkanut muodostua uusi, maiden rajat ylittävä laajempi identiteetti, mistä kertoo esimerkiksi käsitteen *region* käytön yleistyminen viittaamassa koko Balkanin alueeseen.

Varsinaiset esitelmät käynnistyivät matkustusteemalla. Idän ja lännen välisiä konkreettisia kontakteja esiteltiin toisaalta Sakari Pälsin Bosnia-kokemusten, toisaalta 1800-luvun Suomessa matkustelleen ranskalaisen eliitin matkakertomusten kautta. Peräkkäiset esitelmät havainnollistivat mainiosti Edward Saidin *orientalizing gaze* -käsitettä. Arvottaminen ohjaa matkalaisen havaintoja riippumatta siitä, mitä kansallisuutta hän itse edustaa ja missä päin maailmaa matkustaa; itäkin on suhteellinen käsite. Folkloristi Tuomas Hovin (Turun yliopisto) tutkimus puolestaan käsiteli Dracula-myytin ympärille kehittyneitä turismibisnestä Romaniassa, jossa kansanperinne ja maan myyttinen historia kohtaavat länsimaisen romaanifiktio ja goottilaisen romantiikan näln. Eniten keskustelua herätti kaavio Romanian keskiaikaisen hallitsijan Vlad Tepesin legendan genealogiasta, jonka venäläistä haaraa edustivat Iivana Julmasta kerrotut tarinat.

Päivän toinen pääpuhujana, professori Andrew B. Wachtel (Northwestern University, USA) puhui kansalliskirjailija-käsitteen synnystä ja merkityksestä niin Venäjällä kuin Balkanin alueen maissakin. Balkanin maiden kansalliselle identiteetille on ollut tärkeää se, että omasta maastakin löytyy kirjailija, joka on ”yhtä hyvä” kuin muiden maiden suuret kirjailijat. Venäjällä puolestaan

kaivataan kipeästi nykykirjallisuudesta suunnannäyttäjää kansallisidentiteetin määrittäjäksi. Tällöin ongelma muodostuukin se, lukeeko tällaisia kirjoja enää kukaan. Kuulijalle tulee mieleen, että ehkä identiteetin muokkaajan rooli onkin siirtynyt jollekin muulle, laajempia yleisöjä tavoittavalle taiteen muodolle.

Wachtelin puheenvuoron myötä esiin astuivat kirjallisuuden tutkijat. Maija Könönen puhui Venäjän hulluuskirjallisuuden juurista eurooppalaisessa romantiikan ajan päiväkirjafiktiossa. Lisäksi kuultiin esitelmät ranskalaistuneesta romanialaisavantgardistista Isidor Isousta, sekä kirjallisuuskriitikko ja -teoreetikko Zinaida Vengerovan voimakkaasta myötävaikutuksesta venäläisen modernismin syntyyn. Sirkku Terävän (Tampereen yliopisto) esitelmässä Bulgarian feministit löysivät itsensä kahden feministisen todellisuuden välistä; heiltä on jäänyt kokematta feminismin toinen aalto. Itäinen Eurooppa jossain siinä ensimmäisen ja kolmannen maailman välissä hakee paikkaansa ja kenties löytää oman tapansa tiellä tasa-arvoon. Ulla Hakanen (Helsingin yliopisto) esitteli havaintonsa siitä, miten venäläiset homokirjailijat määrittävät identiteettinsä voimakkaassa oppositiossa lännen homoseksuaaleihin, vaikka äkkiseltään voisi kuvitella, että kaikkien maiden marginaalissa olivat kokisivat yhteenkuuluvuutta jonkinlaisen solidaarisuuden hengessä.

Balkanin veljekset ja rutenialainen irmologion

Konferenssin toinen päivä henkilöityi sen kahteen puhujavieraaseen, emeritusprofessori Ranko Bugarskiin (Beograd) ja emeritusprofessori Damir Kalogjeraan (Zagreb). Arvostetut lingvistit olivat ensimmäistä kertaa pitkän uransa aikana Suomessa puhumassa. Hyvää on kuitenkin

kannattanut odottaa, sillä molemmat balkanilaiset olivat karismaattisia ja humoristisia esiintyjiä painavan asiasisällön silti kärsimättä. Professori Bugarski puhui kielellisen identiteetin eri tasoista käyttäen esimerkkinään serbokroaattia, joka lingvistisenä ja kommunikatiivisena kielenä on edelleen olemassa, mutta poliittisella ja psykologisella tasolla suurin osa ihmisistä itse mieltää puhuvansa joko kroaattia, bosniaa tai serbiaa. ”Sarajevo on maailman monikielisin kaupunki, sen kaikki asukkaat puhuvat kolmea kieltä sujuvasti”, vitsailee Bugarski ja vakavoituu: ”Serbokroaatti on aina ollut ja tulee aina olemaan minun äidinkieleni”. Kielten näennäisestä eriytymisestä huolimatta esimerkiksi kirjallisuuskilpailut ja kielenkääntäjät ovatkin edelleen yhteiset kaikille kolmelle. ”Jos sinä puhut serbokroaattia”, keskeyttää Kalogjera, ”niin mitäs kieltä minä sitten puhun?” mihin Bugarski vastaa: ”Älä minulta kysy, en minä sentään niin fiksu ole!”

Yksi konferenssin mielenkiintoisimpia esityksiä oli Maria Takala-Roszczenkon johdatus ortodoksisen kirkkomusiikin omaksumiin läntisiin vaikutteisiin 1500-1600-lukujen Puola-Liettuan kansainyhteisössä. Takala-Roszczenko valmistelee aiheesta väitöskirjaa Joensuun yliopistossa, jonka teologinen tiedekunta onkin ainoa taho Suomessa, jossa voi erikoistua ortodoksiseen kirkkomusiikkiin. Hyvin jäsennellyn ja havainnollisen esitelmän myötä tutuksi tuli monta uutta termiä. Tutkimuksen tärkeimpinä lähteinä toimivat rutenialainen ikonografia sekä irmologionit. Irmologionit ovat ortodoksiperinteen liturgisia kirjoja, joita 1600-luvulta on säilynyt noin 400 kappaletta. Erityisen kiehtovaa oli se, miten muinaisen musiikin yhtenä tutkimusaineistona toimivat äänen kuvalliset representaatiot, toisin sanoen ikoneihin kuvatut

kirkkokuoroit tarjoavat hyödyllistä tietoa laulamisen käytännöistä nykypäivän tutkijalle.

Päivä päättyi filosofis-teoreettisissa merkeissä. Kirjallisuudentutkija Tintti Klauri (Turun yliopisto) pyrki maltilliseen bahtinilaisen kronotoopin käsittelyyn, minkä jälkeen Tallinnan yliopiston käännöstieteen laitoksen apulaisprofessori Ljuba Tarvi tarjosi konferenssin lyysisimmän esityksen otsikolla ”Russia: A Polygon for Testing Western Ideas?”, joka johdatti kuulijat pienen teoreettisen aivojumpan kautta uusiin oivalluksiin ja assosiaatioihin muistuttaen, että tiede on loppujen lopuksi iloinen asia.

Numerot ja ihmiset

Kolmannen ja viimeisen konferenssipäivän pääpuhujat keskittyivät viimein yksinomaan suureen ja mahtavaan Venäjään. Professori Dan Ungurianu (Vassar College, USA) kuvasi esitelmässään Bysantin asemaa venäläisessä historianhahmotuksessa. 1800-luvulla Venäjä edusti tieteen huippua akateemisessa Bysantin tutkimuksessa, ja aihe on edelleen ajankohtainen, minkä osoitti alkuvuodesta Venäjällä televisioitu tuore *The Fall of the Empire. Lessons in Byzantium* -dokumentti (*Gibel imperii. Vizantijski urok*. Venäjä, 2008) ja sen herättämä kiivas keskustelu. Arkkimandriitta Tihonin juontama dokumentti vetää suoria yhteyksiä historiallisen Bysantin ja Venäjän nykypäivän välille.

Helsingin yliopiston valtiotieteilijä ja yksi konferenssin järjestäjistä, Krista Berglund tarjosi johdannon venäläisen Igor Šafarevitšin yhteiskunnalliseen ajatteluun. Solženitsynin hengenheimolainen pohtii uskonnolliskonservatiivisista lähtökohdista yleisinhimillisiä aatoksia jatkuvan kasvun, kapitalismin ja kuluttamisen haitallisuudesta ihmisarvolle ja ihmisen psyykelle. Ihminen ei ole numero, ”Numero tappaa yk-

silöllisyyden” lausuu Šafarevitš ja se on aika kova juttu leipätyönsä matemaattikkona tehneen teoreetikon suusta.

Suloisena loppuhälvennyksenä konferenssi päättyi populaarikulttuurin tutkimukseen. Aiheina olivat venäläinen toimintaelokuva, serbialainen hiphop sekä tieteiskirjallisuus. Dragana Cvetanović (Helsinki) palasi professori Alexanderin ensimmäisenä päivänä esiin nostamiin *global* ja *local*-teemoihin serbialaisten hip hop -tekstien analyysillä. Beogradski sindikat -yhtyeen kantaa ottavien tekstien allitteraatio ja sisäsoinnut jaksoivat viehättää kieltä täysin osaamatonta rusistiakin. Rap onkin parhaimmillaan yhtäaikaa sekä lokalisoitua että globaalaa. Science fiction sai osakseen peräti kahden tutkijan huomion, joista ensimmäisenä Henriette Cederlöf (Södertörn) käsitteli läntisten tieteiskirjailijoiden ja venäläisten filosofien ajattelun mahdollisia yhteyksiä. Vadim Chupasov (Tampereen yliopisto) esitteli puolestaan erään tieteiskirjallisuuden alalajin, *alternate*

historyn ja sen rantautumisen Venäjälle Philip K. Dickin innoittamana 1990-luvun alussa. Pokkareiden kansitaiteen oivaltava rinnastaminen havainnollisti, miten tieteiskuvitelma asteittain väistyy historian tosioiden tieltä; Stalin on sittenkin avaruusolentoa mielenkiintoisempi hahmo.

Kaiken kaikkiaan konferenssi osoitti, miten yhteinen tutkimuksen kohde tarjoaa paljon ajateltavaa eri tieteenalojen edustajille paitsi tästä kohteesta, myös alojen eroista ja yhtäläisyyksistä. Tutkimusnäkökulma ja esiin nostettavat detaljit croavat suurestikin eri aloilla; yhdelle tuoreelta vaikuttava näkökulma voi olla vanhaa kauraa toiselle. Toisille riittää kuvailu, toiset pyrkivät analysoimaan ja kenties yliselittämään asioita. Lienee niin, että tutkijoita yhdistää enemmän se miten tutkitaan kuin mitä tutkitaan, mutta mielenkiintoista vuorovaikutusta tapahtuu siellä, missä kaksi tutkijaa ideoineen onnistuu kohtaamaan.

Ira Österberg

Venäläinen elokuva löytö Pordenonessa

Vuonna 1989 elokuvahistorian katvealueisiin keskittyvällä Pordenonon mykkäelokuvafestivaalilla (*Le giornate del cinema muto*) kirjoitettiin venäläisen elokuvan varhaishistoriaa uusiksi. Pitkään unohtuksissa ollut ja kadonneeksikin luultua tsaarinajan elokuvaa esiteltiin tuolloin ensi kertaa laajemmin. Yksi retrospektiivin sensaatioista oli nukkeanimaation taiturin Władysław Starewiczin (myös Władislaw Starevich ja Ladislas Starevich) venäläinen tuotanto, joka oli 1910-luvun kärkeä koko maailmassa. Lokakuussa 2008 samaisella festivaalilla kävi ilmi, että Venäjällä oli toiminut vielä hämmästyttävämpi animaatiovelho jo edellisellä vuosikymmenellä.

Aleksandr Širjajev (1867–1941) kuuluu kuitenkin enemmän tanssin kuin elokuvan historiaan. Mariinski-teatterin taiteilijoiden vesa meni keisarilliseen balettikouluun 9-vuotiaana ja aloitti nuorena uran Mariinskin tanssijana. Širjajevin erikoisaluetta olivat karakteritanssit, eli kansantansseista sovelletut balettinumerot, joita hän Mariinskissa myös opetti. Vuonna 1905 hän erosi teatterista erimielisyyksien vuoksi ja vietti 1910-luvun kierrellen Eurooppaa Anna Pavlovan ryhmässä. Opetustyöhön hän palasi vallankumouksen jälkeen ja jatkoi sitä kuolemaansa saakka.

1990-luvun alussa tanssihistorioitsija ja elokuvatutkija Viktor Botšarov sai vihiä, että Širjajev olisi myös filmannut tanssia.

Botšarov oli jo vuosia kerännyt venäläisestä baletista säilynyttä filmimateriaalia, joten hän alkoi etsiä Širjajevin elokuvia teatterimuseoista ja arkistoista. Tuloksetonta etsintää kesti vuosia, ja Botšarov oli ehtinyt jo luovuttaa, kun filmit lopulta vuonna 1995 löytyivät satumaisesti Mariinski-teatterin eläköityneen työntekijän hallusta.

Venäläistutkijat näkivät niitä ensi kertaa vuonna 2003 Botšarovin dokumenttielokuvassa *Zapozdavšaja premjera* ("Myöhästynyt ensi-ilta") Tuolloin ne herättivät ihastuksen ohella hämmennystä ja jopa väärinymmärrystä (ks. *Kinovedtšeskie zapiski* 67). Nyt kun nämä aarteen ensi kertaa esitettiin täydellisenä retrospektiivinä ja upeiksi restauroituina kopioina, ei enää ollut epäselvää, että kyseessä on viime vuosien ihmeellisin varhaista elokuvaa koskeva löytö.

Širjajevin elokuvakokeilujen tausta oli hänen opetustyössään. Hän oli kiinnostunut tanssin nuotintamisesta, mikä sai hänet itsenäisesti kulkemaan niitä samoja latuja, joiden tuloksena elokuva 1800-luvun lopulla keksittiin. Hän kehitti oman nuotinnusjärjestelmänsä, jossa tanssi purettiin sekunnin murto-osien tarkkuudella kaavakuvamaisiksi pikkuluonnoksiksi. Joskus 1900-luvun taitteessa hän keksi, että piirtämällä kaavakuvat peräkkäin paperinauhalle ja pyörittämällä niitä oikealla nopeudella omatekoisessa katselulaitteessa piirroksesi sai elämään. Näitä Širjajevin paperinauhoja on säilynyt, ja niitä sekä niistä filmille kopioituja animaatioelokuvia oli Pordenonessa esillä. Skemaattisuudestaan huolimatta niiden animaatio on hämmästyttävän elävää.

Samoihin aikoihin Širjajev hankki 17,5 mm:n elokuvakameran ja aloitti innokkaan amatöörikuvaamisen. Hänen keskeinen filmituotantonsa on ajoitettu vuosiin 1906–09, eli aikaan, jolloin ei tähänastisten histo-